

HZ. PEYGAMBER'İN (s) SÜTANNELERİ VE SÜTANNEYE VERİLMESİ*

HATİCE NUR ERTÜRK
DOKTORA ÖĞRENCİSİ
İST. ÜNİV. SOS. BİL. ENS.

ÖZET

Hız. Peygamber'in (s) doğduğu dönemde Arap eşraf aile çocuklarının sütanneler tarafından emzirilmesi süre gelen bir adetti. O dönemde bazı ailelerin çocuklarının çölde yaşayan sütanneler tarafından alınıp emzirilerek yetiştirildikten sonra ailelerine teslim edildiği aktarılmaktadır. Bu çalışmada Hız. Peygamber'e sütannelik yapan Süveybe ve Halime bt Zueyb gibi hanımlar incelenerek ve O'nun sütanneye verilme sürecinde yaşananlar İslâm kaynaklardaki rivayetler ele alınarak değerlendirilmeye tabi tutulmuştur.

Anahtar Kelimeler: Hız. Muhammed (s), Süveybe Halime, Sütannelik, Emzirme.

[*] Bu makale İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü İslâm Tarihi ve Sanatları Anabilim Dalında çalışılmış "Câhiliye'den Hız. Peygamber Dönemine Sütannelik Geleneği, Önemi ve Etkileri" adlı Yüksek Lisans tezinden faydalanılarak hazırlanmıştır.

WET-NURSE OF THE
PROPHET MUHAMMED
AND PROCESS OF
GIVING TO WET-NURSE
Abstract

The time when the Prophet Muhammed (PBUH) was born, was a period of time when children of the noble arab families were nursed by the wet-nurse. At that time, it was reported that some of children of the families were taken, raised and breastfed by wet-nurse who were living in desert. In this study, the ladies such as Suveybe and Halime bt. Zueyb who were wet-nurse of Prophet Muhammed (PBUH) were examined and the people living in the process of giving Prophet Muhammed (PBUH) to wet-nurse were evaluated by considering the narrations in Islamic sources.

Keywords Hız. Muhammad Risalet (PBUH), Suveybe, Halime, wet-nursehood, Breastfeeding.

Giriş

Az. Muhammed (s), Yemen’de Habeş valisi olan Ebrehe’nin^[1] Kâbe’yi yıkmak üzere Mekke’ye geldiği; Fil yılı olarak bilinen Miladi 571 yılında Arap yarımadasının^[2] Hicaz bölgesinin en önemli merkezi konumunda olan Mekke’de dünyaya geldi. Hz. Peygamber’in annesi Âmine, anne ve baba tarafından Kureyş kabilesine mensup^[3] olup Zühreoğulları boyundandı. Hz. Peygamber’in (s) babası Abdullah b. Abdulmuttalib’in O’nun doğumundan birkaç ay önce ticaret maksadıyla çıktığı yolculukta rahatsızlandığı ve Medine’de vefat ettiği rivayet edilir.^[4] Hz. Muhammed (s), dedesi Abdul-

[1] Habeşistan’ın Yemen valisi olan Ebû Yeksûm Ebrehe el-Eşrem el-Habeşi, Yemen’in San’a şehrinde benzeri görülmemiş bir mabed olan Kuleys kilisesini yaptırmıştı. Ebrehe’nin amacı, Araplar nazarında kutsal görülen Kâbe’ye olan teveccühü kıymetli mücevherlerle tezyin edilerek inşa ettirdiği kiliseye yönlendirerek hem dini hem de ticari bir merkez oluşturmaktı. Kinane kabilesine mensup bir Arab’ın Kuleys kilisesini kirletmesi üzerine öfkelenen Ebrehe, fillerle desteklenmiş bir ordu oluşturup Kâbe’yi yıkmaya karar verdi. M.570 tarihinde büyük bir orduyla Mekke önlerine gelen Ebrehe ve ordusu ebâbil kuşlarının yağdırdığı taşlarla perişan olarak büyük bir hezimete uğradı. Yaralı olarak Yemen’e dönen Ebrehe kısa bir süre sonra öldü. Bkz. Muhammed b. İshak b. Yesar b. Muttalibi el-Medenî, *es-Sîretü’n-Nebeviye*, 2c. (1 ciltte), thk. Ahmed Ferid el-Mizyâdî, Dârü’l-Kütübi’l-İlmiyye, Beyrut, 2009, s. 41-48; (el-Fil105/1-59); Ahmet Lütfî Kazancı “Ebrehe”, *DİA*, İstanbul, 1994, XX, s. 80; Durî, Ebrehe’nin bu girişimini Arap yarımada’nın batısından geçen ticaret yolunu hkimiyet altına alma çabasının iktisadi yönüne dikket çekmektedir. Bkz. Abdulaziz, *İslâm İktisai Tarihi*, Çev: Sabri Orman, Endülüs Yayınları, İstanbul, 1991, s. 19.

[2] Asıl adı Şibhü Cezîreti’l-Arab (Arap yarımadası) olup kısaltılarak Cezîretülarap olarak kullanılmıştır. Yalnızca el-Cezire şeklinde, Türkçe’de ise kısaca Arabistan adı anılmaktadır. Yemen, Necid, Tihâme, Hicaz, Aruz gibi tasnif edilerek farklı bölümlerden oluşmuştur. Ayrıntılı bilgi için bkz. Kudret Büyükçoşkun, “Arabistan”, *DİA*, III, s. 248, 249.

[3] Buhl, Frantz., “Âmine” *İA*, I, s. 406, İstanbul, 1977.

[4] Bekir Topaloğlu, “Abdullah”, *DİA*, İstanbul, 1998, I, s. 75. Abdullah’ın Hz. Peygamber’in doğumundan sonra vefat ettiğine dair bazı rivayetlerde vardır.

muttalib'in himayesinde yaşayan annesi Âmine'nin tek çocuğuydu. Gerek evliliklerinden kısa bir süre sonra eşi Abdullah'ın kaybıyla yaşadığı üzüntü, gerekse doğumdan kısa bir süre önce yaşanan fil hadisesinin travmatik etkisiyle, Hz. Âmine'nin içinde bulunduğu durumun oldukça zor olduğu, doğum sonrası çocuğunu emzirmesine engel sorunlar yaşaması da gözardı edilemeyecek bir husustur. Sonuçta hangi gerekçeyle olursa olsun, Hz. Peygamber'in (s) annesi dışında başka bir kadın tarafından emzirilme söz konusu olmuştur. İslâm kaynakları Allah Rasulünü emziren hanımlarla ilgili olarak farklı bilgiler içermektedir. Bu çalışmada kaynakların neredeyse üzerinde ittifak ettikleri sütanneler; Süveybe ve Halîme bt Ebi Zueyb'i ilgili başlıklarda ele almayı uygun bulduk.

Câhiliye devrinde eşraf aile çocuklarının farklı sebeplerle kendi anneleri tarafından emzirilmeyip "sütanneler" tarafından emzirilmesi, Arap toplumunun öteden beri uyguladığı bir gelenektir. Genel olarak sütanneliğin iki grup hanım tarafından icra edildiği anlaşılmaktadır. Birinci grup; çocuğun doğduğu yakın çevrede bulunan *cariye* ve *mevâli* (azad edilmekle birlikte hür konumunda görülmeyen) benzeri, toplumsal konumu zayıf, bir anlamda efendilerine bağımlı konumda hanımlar olarak zikredilebilir. İkinci grup ise, sütanneliği meslek olarak icra eden, geneli toplumun orta ve alt gelir grubundan ailelere mensup *hür hanımlardır*. Mekke dışında çölde yaşayan, Sa'd b. Bekr, gibi Adnânî soydan gelen kabilelere mensup bu hanımlar, İslâm tarihinde Hz. Peygamber'in (s) sütanneye verilmesiyle bağlantılı olarak sıklıkla konu edilmektedir.^[5] Bu âdetle ilgili olarak Elnure Azizova, "Hz. Peygamber Döneminde Çalışma Hayatı ve Meslekler" adlı araştırmasında sütanneliği sağlıklı ilgili meslekler kategorisinde zikredip, câhiliye döneminden itibaren üretken dönemde bulunan hanımlar tarafından kazanç elde etmek üzere icra edilen bir meslek olarak ifade etmektedir.^[6]

Diğer yandan çocukların bâdiyede yaşayan sütannelere teslim edilmesinde birden çok faktörün etkili olduğu söylenebilir. İslâm tarihi kaynaklarında Arap gelenek ve göreneğinin aktarılması, fasih dil öğrenme; şehrin hava kirliliği, sıcak hava gibi olumsuz ortamından uzaklaşma, salgın hastalıklardan korunma, kadınların doğum sonrasında eşleriyle rahatça ilgilenmeleri gibi gerekçeler sıklıkla zikredilmektedir.^[7]

[5] Hatice Nur Ertürk, *Câhiliye'den Hz. Peygamber Devrine Sütannelik Geleneği, Önemi ve Etkileri*, Yayınlanmamış Doktora Tezi, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul, 2017, s. 31-36.

[6] Elnure Azizova, *Hız. Peygamber Döneminde Çalışma Hayatı ve Meslekler*, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul, 2007, s. 384.

[7] Ayrıntılı bilgi için bkz. Ertürk, *a.g.t.*, s. 35- 44.

eş-Şâmî, *Sübülü'l-hüda* adlı eserinde Hz. Peygamber'i (s) emziren on hanımdan bahsetmektedir. Bu hanımların ilki olarak annesi Âmine'yi zikreder ki, onu 7 gün^[8] emzirmiştir, ikinci hanım Ebû Lehebin cariyesi Süveybe^[9], üçüncü hanım, Sa'd kabilesinden Halîme dışında bir hanım^[10], dördüncü hanım Havle bt. Münzir b. Zeyd b. Lebîd b. Hidâş b. Âmir b. Adiy b. Neccâr^[11], beşinci hanım Ümmü Eymen Bereke^[12], altıncı yedi ve sekizinci hanımların isimleri zikredilmeden benî Süleym'den üç hanım diye ifade edilir, dokuzuncu hanım^[13] Ümmü Ferve, en son olarak onuncu sırada Halime bt. Ebî Zueyb zikredilmektedir.^[14]

Süveybe

Hz. Muhammed (s) dünyaya geldikten sonra annesi Âmine tarafından kısa bir müddet emzirildiği^[15], kaynaklarda fazla temas edilmeyen sebepler dolayısıyla sütanne tarafından emzirilmesinin söz konusu olduğu aktarılmaktadır.^[16] Nitekim rivayetlere göre; annesinin rahatsızlığı^[17], sütünün yetersizliği^[18], Kureyş eşrafi kadınlarına has bir adet sebebiyle ki, kendi çocuklarını emzirmeyip, havası suyu daha temiz olan bir bölgede yetişmelerinin uygun görülmesi^[19] gibi sebeplerle şehrin dışında, badiye'de yaşayan kabilelerden

- [8] Ebû Abdillâh Şemsüddîn Muhammed b. Yûsuf b. Alî b. Yûsuf Salihî eş-Şâmî (V: 942/1536), *Sübülü'l-hüda ve'r-reşad fî sireti hayri'l-ibad*, 13c. ,thk. Mustafa Abdülvahid vd. el-Meclisü'l-Ala li'ş-Şuuni'l-Islamiyye, Kahire, 1990, C. I, s. 457.
- [9] eş-Şâmî, *a.g.e.*, I, s. 457.
- [10] eş-Şâmî, *a.g.e.*, I, s. 460.
- [11] Bu hanımın Hz. Peygamber'in (s) sütanesi olmadığı, oğlu (İbrahimi) emzirdiğini bildirmektedir. Bu noktada bir yanlışlık olmalıdır. Zira Medine'li bu hanımın Hz. Peygamber'i emzirmesine dair bir farklı bir veriye ulaşamadık. Bkz. Eş Şâmî, *a.g.e.*, I, s. 460.
- [12] eş-Şâmî, Kurtubi'nin sütanne olarak Ümmü Eymen'i zikrettiğini ancak onun Hz. Peygamber'in dadısı olduğunu açıklamaktadır. eş-Şâmî, *a.g.e.*, I, s. 460.
- [13] İsimleri zikredilmemiştir. eş-Şâmî, *a.g.e.*, I, s. 460.
- [14] eş-Şâmî, *a.g.e.*, I, s. 461.
- [15] Kasım Şulul, *İlk Kaynaklara göre Hz. Peygamber Kronolojisi*, İnsan Yayınları, İstanbul, 2008, s. 108.
- [16] Ebû Yusuf Yakub b. Süfyan b. Cuvvan el-Farisi Fesevî (V: 277/890), *Kitâbü'l-ma'rife ve't-tarih*, Mektebetü'd-Dâr 3.c., thk. Ekrem Ziyâ el-Ömerî, Müessesetü'r-Risâle, Beyrut, 1981, III, s. 267; Hz. Muhammed'in üç veya dokuz gün annesi Âmine tarafından, daha sonra kısa bir müddet Süveybe tarafından emzirildiği zikredilmektedir. Bkz. İbrahim Sarıçam, *Hz. Muhammed ve Evrensel Mesajı*, 2014, DİB Yayınları, s. 61.
- [17] Âmine'nin, eşi Abdullah'ı kaybetmenin üzüntüsüne bağlı olarak sütünün çekildiği, bu sebeple çocuğunu emziremediğini ifade edilmektedir. Bkz. Şehbenderzâde Ahmed Hilmi, *İslâm Tarihi*, Notlar ve Edisyon Cem Zorlu, Anka Yayınları, İstanbul, 2005, s.131.
- [18] Neşet Çağatay, *İslam tarihi: başlangıçtan Abbasilere kadar: (dini, ictimai, iktisadi, siyasi açıdan)* Türk Tarih Kurumu, Ankara, 1993, s. 149.
- [19] Ebu Zehre, Muhammed b. Ahmed b. Mustafa Muhammed Ebu Zehre, (V: 1394/1974), *Son Peygamber Hazreti Muhammed*, 4.c., trc. Mehmet Keskin, İstanbul Kitabevi, 1993, I, s. 161,

bir sütanne tarafından emzirilmesi sözkonusu olmuştu. İlk olarak Hz. Muhammed'in amcası Ebu Leheb'in cariyesi olan Süveybe'nin^[20] geçici bir süre sütannelik yapması uygun görüldüğü anlaşılmaktadır. Birçok kaynak, annesi Âmine'den sonra onu ilk emziren hanımın Süveybe olduğunda neredeyse ittifak etmiştir.^[21] Süveybe'nin geçici de olsa sütannelik için seçilmesinin sebeplerini anlamaya çalıştığımızda, yeni doğan çocuk için süt emziren bir hanıma ihtiyaç duyulmuş; ailenin içinden bilinen ve tecrübeli bir sütanne olarak Süveybe tercih edilmiş olmalıdır. Süveybe, Hz. Hamza'ya^[22], Hz. Peygamber'e(s), Ebû Seleme'ye^[23] sütannelik yapmıştır. Taberi'de geçen bir rivayete göre de Hz. Abbas'ı^[24] emzirmesi bu konuda rastgele bir tercih yapılmadığına, Süveybe'nin Abdulmuttalib'in ailesinde doğan bazı çocukların sütanneğini üstlendiğine işaret etmektedir.

Diğer yandan o günün Mekke'sinde Arap ya da farklı kökenlerden gelen köle ve mevâli^[25] kesiminden birçok insan toplumda önemli bir yekün teşkil

162.

- [20] Kelime olarak küçük elbise, küçük sevap, iyilik anlamlarına gelmektedir. Bkz. Muhammed Emin Yıldırım, *Hazreti Peygamber'in "Sallallahu Aleyhi ve Sellem" Albümü*, Siyer yayınları, İstanbul, 2011, s. 88.
- [21] Ebû Nuaym Ahmed b. Abdullah b. İshak İsfahani Ebû Nuaym İsfahani (V: 430/1038), *De-lailü'n-nübüvve* 1 c.'de 2; thk. Muhammed Revvas Kal'aci, Abdülber Abbas, Dârü'n-Nefâis, Beyrut, 1991, s. 157; Ebû'l-Hasan İzzeddin Ali b. Muhammed b. Abdülkerim İbnü'l-Esir (V: 630/1233), *el Kâmil fi't-Târîh*, 10c., thk. Ömer Abdüsselam Tedmirî Dârü'l-Kitâb Arabî, 1997, I, s. 366. Cevad Ali, *el-Mufasssal fi Târîhi'l-Arab Kable'l-İslâm*, 20c., [y.y.], 1993., V, s. 417.
- [22] Safiyürrahman Mubarek Fûri, *er-Rahikü'l-mahtum*, Dârü'l-Ma'rife, Beyrut, 2008, s. 50.
- [23] Ebû Bekr Muhammed b. el-Hasan el-Ezdi el-Basri İbn Düreyd,(V: 321/933); *el-İştikak*, thk. Abdüsselam Muhammed Harun, Dârü'l-Cil, 1991, s. 102, 291; Makdisî Süveybe'nin Ebû Seleme'yi emzirdiğini de zikrederken Hz. Hamza'dan bahsetmez. Bkz, Muhtâr b. Tahir (V: 355/966), *el-Bed' ve't-tarih*, 6c., Neşr. Mektebetü's-sekâfetü'd-diniye, Por Said, [t.y.], I, s. 8; Ebû Hafs Zeynüddin Ömer b. Muzaffar b. Ömer İbnü'l-Verdi, (V: 749/1349), *Târîhu İbni'l-Verdi = Tetimmetü'l-Muhtasar fi ahbari'l-beşer*, 2c., Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut, 1992, I, s. 95; Ebû'l-Fazl Şihâbüddin Ahmed b. Ali b. Muhammed İbn Hacer el-Askalânî (V: 852/1449), *Fethü'l-Bâri bi-Şerhi Sahîhi'l-Buhârî*, 13c., thk. Muhammed Fuâd Abdülbâkî, Dârü'l-Ma'rife, Beyrut, 1379, I, s. 44; eş-Şâmî, a.g.e., I, s. 457; Sarıçam, a.g.e., s. 61.
- [24] Bkz. Dipnot 607.
- [25] Mevâli, Koruyucu, yardımcı, sâhib, âzad eden efendi, âzad edilen köle anlamlarına gelen "mevlâ" kelimesinin çoğulu olup, İslâm öncesi Arap toplumunda köle asıllı olup azad edilmiş insanlar için kullanılan bir terimdir. Statü açısından kölelere göre daha iyi bir konumda olup, hürler gibi ise, düşük seviyede olan insanlardı. Genelde eski sahiplerinin (efendilerin) desteğiyle toplumda bir yer edinin hayatlarını sürdüren mevâli, İslâm'ın gelişiyile birlikte ayrımcılığa tabi tutulmadan toplumda yer edinmişlerdir. Ancak Hz. Peygamber'in (s) vefatı sonrasında bir müddet aynı olumlu hava devam etmişse de, Emevîler döneminde mevâli, Arap olmayan müslümanlar için kullanılan bir tabir haline gelip, genele teşmil edilmiştir. Bu dönemde Arap asıllı Müslümanlara göre bir nevi ikinci sınıf teb'a muamelesine tabi tutulan mevâli, başta ilim olmak üzere birçok alanda yetkinlik kazanarak, İslâm toplumunda yer edinerek, konumlarını güçlendirmiştir. Bkz. İsmail Yiğit, "Mevâli", *DİA*, XXIX, s. 424-426.

edip,^[26] değişik alanlarda istihdam ediliyorlardı. Köle ve cariyeler, hemen her evde bulunur, çocuk bakımı, ev işleri vb. işlerle meşgul olurlardı. Bu insanlar adeta gündelik hayatın vazgeçilmez unsurları arasındaydı.^[27] Nitekim Hz. Muhammed'in (s) dadısı Ümmü Eymen'in^[28] (r) de benzer bir konumda olduğu, hatta bir rivayete göre de Hz. Peygamber'e sütannelik yaptığı bazı rivayetlerde ifade edilmektedir. Sıddîkî, bazı müsteşriklerin ve çağdaş Müslüman tarihçilerin Hz. Peygamber'in (s) bâdiyede yetişmesi ile ilgili rivayetleri dikkate almadıklarını, onlara göre bu rivayetlerin İslâm tarihinde olmadığı, diğer yandan birçok kaynakta yer almasına rağmen Süveybe'in sütanneliğini de nübüvete uygun görmeyerek kabul etmediklerini aktarmaktadır.^[29]

Süveybe'nin, oğlu Mesruh'un sütüyle^[30] Hz. Muhammed'i (s) kısa bir müddet emzirdiği gelen rivayetler arasındadır. Eslem kabilesine mensup olan Süveybe,^[31] hakkında, Mekke'de Ebu Leheb'in cariyesi olması ve oğlu Mesruh dışında ilgili kaynaklarda hakkında herhangi bir bilgiye ulaşamadık.

Zehebî, *Siyeru a'lâmi'n-nübelâ*^[32] adlı eserinde Süveybe'yi Hz. Muhammed'i (s) ilk olarak emziren hanım olarak zikrederken İbn Kesir, *es-Siretü'n-nebeviyye*'de

[26] Ali Hatalmış, *Erken dönem İslam Tarihinde Kölelik ve Cariyelik*, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara, 2012, s. 207.

[27] Hatalmış, *a.g.t.*, s. 189.

[28] Ümmü Eymen Bereke bt. Sa'lebe b.Amr el-Habeşiyeye (V: 24/645[?]) Habeş asıllı olup Hz. Peygamber'in (s) babası Abdullah'tan kendisine tevâris eden cariyedir. Çocuklarına nisbet edilerek, "Ümmü Eymen", "Ümmü 'z-Zabâ" veya "Ümmü Üsâme" künyeleriyle zikredilmektedir. Ümmü Eymen'in Allah Rasûlü'nün doğumundan itibaren yanında bulunup dadılığını yaptığı, bazı rivayetlere göre kendisini emzirdiği aktarılır. Hz. Peygamber'in annesi Âmine ile birlikte Medine'ye yaptıkları yolculukta yanlarında bulunup, Mekke'ye dönerken yolda Ebva'da Âmine'nin vefatından sonra onu dedesi Abdulmuttalib'e getirip teslim ettiği rivayetlerde konu edilmektedir. Büyünceye kadar Hz.Muhammed'le ilgilendiği, Hz. Hatice ile evlenen Allah Rasûlü tarafından azad edilmişti. Hazreç kabilesinden Ubeyd b. Zeyd ile yaptığı evlilikten Eymen ismindeki oğlunun dünyaya gelmiştir. Eşi vefat eden Ümmü Eymen, Hz. Peygamber'in azatlısı Zeyd b. Hârise ile evlenerek Üsâme dünyaya gelmiştir. Hz. Peygamber (s) "annem" olarak hitab edip son derece değer verdiği bu hanımı zaman zaman ziyaret eder gönlünü alırdı. Hz. Peygamber'in vefatında hayatta olan ve ağlayan Bereke'ye niçin ağladığı sorulduğunda "Hz. Peygamber'in (s) vefat edeceğini biliyordum, ben vahyin kesilmesine ağlıyorum" diye cevap vermişti. Vefatı ile ilgili farklı rivayetler söz konusu olup, Mü'minlerin annesi Ümmü Habibe'in (r) hizmetkârı ile isim benzerliğinden dolayı, ikisine dair bilgilerde karışıklık olması muhtemeldir. Ayrıntılı bilgi için bkz. Bünyamin Erul, "Ümmü Eymen", *DİA*, XXXXII, s. 317.

[29] Muhammed Yasin Mazhar Sıddîkî, *el-Hücumatü'l-Muarizati ala't-tarihi'l-İslâmî*, Çev: Semir Abdulhamîd İbrahim, Dârü'l-Sahve li'n-Neşr, [y.y.], 1988, s. 31.

[30] Ebü'l-Abbas Ahmed b. Yahyâ b. Cabir Belazûri, (V: 279/892), *Ensâbu'l-Eşraf*, 13c. thk. Riyaz Zirikli, Süheyl Zekkar, Dârü'l-Fikr, Beyrut, 1996/1417, I, s. 105.

[31] Hüseyin b. Muhammed b. Hasan Diyarbekri (V: 990/1582), *Tarihü'l-hamis fi ahvâli enfesi nefis*, 2c, Müessesetu Şa'ban, Matbaatü'l-Vehbiyye Beyrut, [t.y.], C.II, s. 222.

[32] Ez-Zehebî, Şemseddin Muhammed b. Ahmed b. Osman ez-Zehebî, (V: 748/1348), *Siyeru a'lâmi'n-nübelâ : es-siretü'n-nebeviyye*, 23c., thk. Selâhaddin el-Müneccid, tasdir Taha Hüseyin, Dârü'l-Maârif, Kahire [t.y.], II, s. 49.

annesi Âmine ile birlikte ^[33] emzirdiğini nakletmektedir. Diyarbekrî, *Tarihü'l-hamis fi ahvâli enfesi nefis*'de geçen bir haberde ise, doğumundan üç gün sonra başlayıp, Halîme Sa'diyye alıp götürene kadar ona dört ay sütannelik yaptığı bildirilmektedir. ^[34] Mahmut Esad, Hz. Muhammed'i (s) Süveybe'nin yanısıra dört ay kadar da Abdulmuttalib'in dadısı Muverrihe'nin emzirdiğini zikretmektedir. ^[35] Benzer bir rivayette de annesi Âmine'nin doğumu sonrası yedi gün, akabinde Benî Sa'd yurduna gidene kadar Süveybe tarafından emzirildiği ifade edilmektedir. ^[36]

Hz. Peygamber'in (s) doğumu ile ilgili birçok kaynakta geçen bir rivayete göre Süveybe, Ebû Leheb'e kısa bir süre önce vefat eden kardeşi Abdullah'ın oğlunun (s) doğumunu müjdeler. Ebû Leheb bu habere çok sevinir, Onu azad ettiğini ^[37] söyler. Ancak Ebû Leheb'in daha sonra bu kararından döndüğü, İbn Sa'd'da yer alan başka bir rivayete göre ise Süveybe'nin uzun bir zaman sonra hürriyetine kavuştuğu anlaşılmaktadır. ^[38] İbn Cevzî, Süveybe'nin Hz. Peygamber'in (s) Hz. Hatice (r) ile evlendikten sonra yanlarına gelip gittiğini, ancak o sıralarda henüz azad edilmediğini bildirmektedir. ^[39]

Urve b. Zübeyr'den gelen bir rivayete göre Ebu Leheb'i ölümünden kısa bir süre sonra yakınlarından biri ^[40] rüyasında görür, halini sorar. Ebu Leheb verdiği cevapta parmakları arasından akan suyu işaret ederek, Süveybe'yi azadettiğinden ^[41] dolayı azabının hafifletildiğini söyler. ^[42] Ya'kübî *Tarih*'inde, Ebu Leheb'i rüyada görenin Hz. Peygamber olduğunu bildirmektedir. ^[43]

[33] İbn Kesir, Ebû'l-Fida İmadüddin İsmail b. Ömer, (V: 774/1373), *es-Siretü'n-nebeviyye*. ; thk. Mustafa Abdülvahid, Dârü'l-Ma'rife, Beyrut 1976, I, s. 223.

[34] Diyarbekrî ,a.g.e., C. 1, s. 222.

[35] Mahmud Esad Seydişehirli (V: 1336/1918), *İslam Tarihi = Tarih-i din-i İslam: İslamiyet öncesi Araplar Mekke devri - Medine devri*, haz. Ahmed Lütfi Kazancı, Osman Kazancı, Marifet Yayınları, İstanbul, 1995, s. 330.

[36] Yasin b. Hayrullah b. Mahmûd b. Musa el-Hatîb Mevsîlî, *er-Ravzatü'l-feyha fi tevarihî'n-nisa*, thk. İmad Ali Hamza, ed-Dârü'l-Alemiyye, [y.y.], 1987, s. 59.

[37] İbn Sa'd, Ebû Abdullah Muhammed b. Sa'd b. Menî Zühri İbn Sa'd, (V: 230/845), *Kitâbü't-Tabakati'l-kebir = et-Tabakatü'l-kübra*, 11c, thk. Ali Muhammed Ömer, Mektebetü'l-Hancı, Kahire, 2001, C. 1, s. 87.

[38] İbn Sa'd, a.g.e., I, s. 88; İbn Hacer, *Fethü'l-Bâri*, XIX, s. 146.

[39] Ebû'l-Ferec Cemâlüddîn Abdurrahmân b. Ali b. Muhammed Bağdâdî İbnü'l-Cevzi, (V: 597/1201), *el-Vefa bi-ahvâli'l-Mustafa*, 2c., thk. Mustafa Abdülvahid, Dârü'l-Ma'rife, Beyrut [t.y.], I, s. 107.

[40] Ölümünden bir sene sonra Ebû Leheb'i rüyada gören kişinin kardeşi Abbas (r) olduğu da rivayet edilmektedir. Bkz. Diyarbekrî, a.g.e., I, s. 222.

[41] Ebû Leheb daha sonra bu kararından vazgeçmiş, Hz. Peygamber (s) Medine'ye hicret ettikten sonra Süveybe'yi azad etmişti. Bkz. Belazürî, a.g.e., I, s. 105.

[42] İbn Sa'd, a.g.e., C. 1, s. 88.

[43] Ahmed b. Ebî Ya'küb b. Cafer b. Vehb ibn Vâzih el-Ya'kübî (V: 292/905'ten sonra), *Tarihü'l-Ya'kübî*, 2c., Dâru Sadır, Beyrut, 2010, II, s. 9.

Halebi'nin *es-Sire*'sinde rivayet edildiğine göre, Ebu Leheb söz konusu rüyada Hz. Peygamber'in(s) doğduğu gün olan pazartesi günleri hafiflemesi dışında azaba maruz kaldığından yakınır.^[44]

Kaynaklarda ifade edildiğine göre Süveybe, Hz. Peygamber'den (s) önce iki yaş büyük^[45] amcası Hamza'yı (r), son olarak da halası Atike'nin oğlu Ebu Seleme'yi (r) emzirmişti.^[46] Sadece Ya'kûbî'nin *Târîh*'inde gördüğümüz bir rivayete göre Süveybe, Hz. Peygamber'in (s) amcasının oğlu Cafer b. Ebî Tâlib'e de sütannelik yapmıştır.^[47] Taberî, Hz. Peygamber'in, (s) amcası Abbas'ın (r) kızı Ümmü Habîb ile nişanlandığını, Süveybe'nin emzirmesi sebebiyle süt-kardeşi olan Abbas'ın kızı ile evliliğin gerçekleşmediğini zikretmektedir.^[48] Hz. Peygamber'in (s), hayatının daha sonraki dönemlerinde de sütanesi Süveybe ile ilgilenmeye devam ettiği, evliliğinden sonra Hz. Hatice (r) ile birlikte Süveybe'ye ikramlarda bulunarak destek oldukları anlaşılmaktadır.

Hz. Peygamber (s) Medine'ye hicret ettikten sonra da sütanesi Süveybe'ye elbise ve farklı hediyeler^[49] göndermeye devam ederek onun gönlünü almıştır.^[50] Belazûri, Hz. Hatice'nin Süveybe'yi azad etmek üzere satın almak istediğini, ancak Ebu Leheb'in bu teklifi kabul etmediğini rivayet etmektedir.^[51] Hayber'in fethinden sonra Süveybe'nin^[52] vefat ettiğini öğrenen Hz.

[44] Ebü'l-Ferec Nureddin Ali b. İbrâhim b. Ahmed Halebi, (V: 1044/1635), *es-Siretü'l-Halebiyye (İn-sanü'l-uyun fî sireti'l-emini'l-ma'mun)*, Ebü'l-Ferec Nureddin Ali b. İbrâhim b. Ahmed Halebi, Matbaatü'l-amire, Kahire, 1290, s. 115.

[45] Hüseyin Algül, "Hamza", *DİA*, XXV, s. 500-502. Hamza'nın (r) M. 569 veya 570 yılında doğduğu rivayet edilmektedir.

[46] Belazûri, (V: 279/892), *Ensâbu'l-Eşraf*, thk. Zirikli, I, s. 103; Ebü Ömer Cemaleddin Yusuf b. Abdullah b. Muhammed Kurtubi İbn Abdülber Nemerî, (V: 463/107), *el-İstiaab fî ma'rifeti'l-ashab*, 4c., thk. Ali Muhammed Muavvaz, Adil Ahmed Abdülmevcud, Darü'l-Kütübî'l-İlmiyye, Beyrut 1995, I, s. 135. Ebü'l-Kâsım Abdurrahman b. Abdullah b. Ahmed es-Süheyli, (V: 581/1185) *er-Ravzû'l-Ünüf fî Şerhi's-Sireti'n-Nebeviyye li-İbn Hişâm*, 7c., thk. Abdurrahman el-Vekil. Dârü'n-Nasr [y.y.], [t.y.], II, s. 163-164; Ebü Abdullah Şemseddin Muhammed b. Ahmed b. Osman Zehebi, (V: 748/1348), *Tarihü'l-İslâm ve vefyatü'l-meşahir ve'l-a'lâm:el-megazi ve't-tercümeti'n-nebeviyye*, 17c., thk. Beşşar Avvad Ma'ruf, Darü'l-Garbi'l-İslami, Beyrut, 2003, II, s. 495.

[47] Ya'kûbî, *a.g.e.*, II, s. 9.

[48] Ebu Cafer İbn Cerir Muhammed b. Cerir b. Yezid Taberî (V: 310/923), *Tarihü't-Taberî : Tari-hü'l-ümem ve'l-müluk ve Silâtü Tarihü't-Taberî*, 11c., Haz. Ureyb b. Sa'd el-Kurtûbî, Dârü't-Türasi'l-Arabi, Beyrut, 1387, III, s. 86., Kurtûbî, *a.g.e.*, III, s. 169.

[49] Ümit Eskin, *Risalet Görevinin Başlangıcından Vefatına Kadar Hz. Peygamber'in Hayatında Hediye*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul, 2016, s. 55.

[50] Ebü Bekr Ahmed b. el-Hüseyin b. Ali Beyhâkî, (V: 458/1066), *Delailü'n-nübüvve ve ma'rifetu ahvâli sahibi's-şeria*, 7c., thk. Abdülmü'ti Kal'aci, Dârü'l-Kütübî'l-İlmiyye, Beyrut, 1985, I, s. 131.

[51] Belazûri, *a.g.e.*, I, s. 105.

[52] Hatalmış, *a.g.t.*, s. 375.

Peygamber (s) üzülmüş, sütkardeşi Mesruh'u^[53] ve diğer yakınlarını sorduğunda O'nun da vefat ettiğini ve aileden kimsenin kalmadığını öğrenmiştir.^[54]

İslâm kaynaklarında Süveybe'nin İslâm'ı kabul etmesiyle ilgili farklı rivayetler yer almaktadır. Ebû Nuaym İsfehânî, Müslüman olduğuna dair görüş bildirenin olmadığını, sadece İbn Mende'nin O'nu sahabe arasında zikrettiğini söyler.^[55] Tabersî, Süveybe'nin müslüman olduğunu, oğlu Mesruh'un da Hicri 7. yılda annesinden önce vefat ettiğini kaydetmektedir.^[56] Aynı şekilde Süveybe'nin oğlu Mesruh'un da hayatı, iman edip etmediği ile ilgili net bir bilgiye sahip değiliz. Ancak İslâm'ın Mekke döneminde, köle statüsünde olan birçok zayıf insan gibi, Süveybe'nin de iman edip, imanını gizlemiş olabileceğini gözden kaçırmamak icap eder.^[57] Nitekim, Hz. Peygamber (s) risaletle görevlendirildiğinde muhtemelen altmış yaş aşkın olan Süveybe'nin, üstelik Ebu Leheb gibi İslâm düşmanlığı tescillenmiş birinin cariyesi konumundayken imanını gizlemesi, dolayısıyla bu durumunun tespiti, zor görünmektedir.

Halime bt. Ebî Zueyb

Halîme bt. Ebî b. Abdillâh b. Zueyb b. el-Hâris b. Sicne b. Cabir b. Rizâm b. Nâsira b. Fusayye b. Nasr b. Sa'd b. Bekr b. Hevâzin b. Mansur b. İkrime b. Hasafa b. Kays b. Aylan b. Mudar^[58]; Hevâzin kabilesinin Sa'd b. Bekir^[59] koluna mensup olup, "Ümmü Kebşe" künyesi, "Halîme Sa'diyye"^[60] nisbesi ile anılan Hz. Peygamber'in (s) emzirmek üzere verildiği^[61] sütanesi olarak

[53] İbn Hacer, *el-İsâbe*, VI, s. 73.

[54] Beyhaki, *a.g.e.*, I, s. 131.

[55] Makrîzi, Ebû'l-Abbas Takıyyüddin Ahmed b. Ali b. Abdülkadir (V: 45/1442), *İmtâu'l-esmâ' bima li'n-nebi mine'l-ahvâl ve'l-emval ve'l-hafedeti ve'l-metâ'*, 14c., thk., tlk. Muhammed Abdülhamid en-Nemisi, Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut, 1999/1420, I, s. 9.

[56] Ebû Ali Eminüddin Fazl b. Hasan b. Fazl Tabersî, *İ'lâmü'l-vera bi-a'lâmi'l-hüda*, (V: 548/1153), thk. Ali Ekber Gaffari, Dârü'l-Ma'rife, Beyrut, 1979, s. 140.

[57] Mustafa Ağırman "Hz. Peygamber'in Anneleri", *EKEV Akademi Dergisi - Sosyal Bilimler*, 2007, XI, Say: 32, s. 115.

[58] İbn. İshak, *a.g.e.*, I, s.100; İbn Sa'd, *a.g.e.*, I, s. 90, Ebû Muhammed Cemâleddin Abdülmelik ibn Hişam (V: 218/833), *es-Siretü'n-Nebevî*, 4c., thk. Muhammed Ali Kutub, Beyrut, 1992, I, s. 121.

[59] Ebû Sa'd Abdülkerim b. Muhammed b. Mansur el-Mervezi Sem'ani, (V: 562/1167), *el-Ensab*, 5c., thk. Abdullah Ömer el-Bârûdî, Dârü'l-Cinan, Beyrut, 1988, I; Asrî Çubukçu, "Halîme", *DİA*, XV, s. 338.

[60] Ebû'l-Abbas Şehabeddin Ahmed b. Ali b. Ahmed Kalkaşendi, (V: 821/1418), *Nihayetü'l-ereb fi ma'rifeti ensâbi'l-Arab*, Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut, 1984, s. 267.

[61] el-Ya'kubî (V: 292/905), *a.g.e.*, II, s. 10; Ebû'l-Hasan Ali b. Hüseyin b. Ali Mes'ûdî, (V: 345/956), *Mürücu'z-zehab ve me'âdinü'l-cevher (fi tühafî'l-eşraf mine'l-mülük ve ehli'd-dirâyât)*, 4c., thk. Muhammed Muhyiddin Abdülhamid, *el-Mektebetü't-Ticaretî'l-Kübra*, [y.y.] 1964, II, s.280; Ebû

bilinen hanımdır.^[62] Halîme'nin, eşi Hâris b. Abdul'uzza b. Rifaa b. Mellân b. Nasıra b. Fusayya b. Nasr b. Sa'd b. Bekr b. Hevazin^[63] ve üç çocuğuyla^[64] birlikte genel olarak hayvancılıkla geçinen Sa'd oğulları yurdunda, mütevazı bir hayatlarının olduğu anlaşılmaktadır.^[65] Halîme bt. Ebi Zueyb'in kabilesi Sa'd b. Bekr b. Hevazin, Taif'in doğusunda göçebe olarak yaşayan bir kabileydi.^[66]

Hz. Peygamber'in (s) doğduğu tarihlerde, Sa'd b. Bekir kabilesinin yaşadığı bölgede kuraklığın hüküm sürdüğü, dolayısıyla hayat şartlarının olabildiğince zorlaştığı birçok kaynakta ifade edilmektedir.^[67] Suyun hayatın merkezinde olduğunu düşünürsek, genel olarak çöl iklimine sahip olan Arabistan yarımadasında yağışların uzun süreli olarak kesilmesi, göçebe kabileler için oldukça zorlu bir sürecin habercisiydi. Çölde yaşayan kabileler yılın belli günlerinde belli bölgelerde kurulan pazarlara (panayı) süt, yağ, yün, keçi, deve kılından üretilmiş kumaşlar getirir, karşılığında hububat, hurma, elbise, yakacak olarak ihtiyaçlarını karşılarlardı.^[68] Kendi yağıyla kavruan, kaynakları kısıtlı olan birçok bedevi arap kabilesinin yağma^[69], talan^[70] gibi yöntemlere başvurma sebeplerinden biri de, bunları hayatı devam ettirmeye yönelik bir çözüm, geçim vasıtası olarak görmeleriydi.^[71] Halîme'nin Hz. Peygamber'e (s) sütannelik sürecine dair anlatımlarda

Muhammed b. Ali b. Ahmed b. Saîd ez-Zahiri İbn Hazm, (V: 456/1064) ; *Cemheretu ensâbi'l Arab*, thk. Abdüsselam Muhammed Harun, Dârü'l-Ma'ârif, Kahire, 1982, s. 265.

- [62] Asri Çubukçu "Rada" , *DİA*, XXXV, s. 338; Celal Yeniçeri, *Hazreti Muhammed ve Yaşadığı Hayat: Peygamber, Devlet Başkanı, Aile Reisi*, Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Vakfı (İFAV), 2000, s. 64; Ebû Abdullah Şemseddin Muhammed b. Ahmed b. Osman (V: 748/1348); *el-Müştebeh fi'r-ricâl*, 1c. 1-2, hk. Ali Muhammed el-Bicavi, Dâru İhyai'l-Kütübi'l-Misriyye, Kahire, 1962, II, s. 242.
- [63] İbn Hişâm, *a.g.e.*, I, s. 121; Kalkaşendî, Sa'd b. Bekr kabilesini Hevazi'nin Adnâni kolundan bir boy olarak ifade etmektedir. Bkz. Kalkaşandî *a.g.e.*, s. 290.
- [64] İbn Hacer, Hafs b. Halîme Sa'dî adında bir sahabiye Hz. Peygamber'in (s) sütkardeşi olarak zikreder. bkz. Ebû'l-Fazl Şihâbüddin Ahmed b. Ali b. Muhammed İbn Hacer Askalâni (V: 852/1449), *el-İsabe fi'temyizi's-sahabe*, 8c., thk. Adil Ahmed Abdülmevcud, Ali Muhammed Muavvaz, Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut, 1995, II, s. 85.
- [65] Hizmetli, Halîme'nin Hamza, Enise, Huddame, Şeyma adlarında 4 çocuğunu zikreder. Bkz. Sabri Hizmetli, *İslâm Tarihi: İlk Dönem* , Ankara Okulu Yayınları, 2006, s. 187.
- [66] Cevad Ali, *a.g.e.* IV, s. 516; İbnü'l-Haik Hasan b. Ahmed b. Ya'kub Hemdani, (V: 334/945), *Sıfatu Cezireti'l-Arab*, thk. Muhammed b. Ali el-Ekva' el-Hivali, Dârü'l-Yemame, Riyad, 1977, s. 260; Frantz., "Halîme" *İA*, V, s. 164-165, İstanbul, 1977, s. 164.
- [67] İbn Hişâm, *a.g.e.*, I, s. 122; İbn Sa'd, *a.g.e.*, I, s. 91 Beyhaki, *a.g.e.*, I, s. 133; es-Süheyli, *a.g.e.*, thk. El-Vekil, II, s. 164.
- [68] İbrahim Usta, *İslam Öncesi Arap Mitolojisi*, Ankara Okulu Yayınları, Ankara, 2015, s. 31.
- [69] Ali Rıza Yenice, *Cahiliyye Döneminde Kabileler Arası Kan Davaları*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Marmara Üniversitesi /Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, İstanbul, 1995, s. 12.
- [70] Harun Ögmüş, *Cahiliyye Döneminde Araplar*, İz Yayıncılık, İstanbul, 2013, s. 41.
- [71] Ögmüş, *a.g.e.*, s. 113.

kullanılan “سنة شهباء”^[72] kuraklık, kıtlık senesi” ifadesinden bu zor şartlar anlaşılmalıdır^[73].

Halîme'nin Hz. Peygamber'in (s) sütanneliğini üstlenmeden önce üç çocuğunun olduğu kaynaklarda zikredilmekte olup bunlar; Şeymâ (Cüzame) bt. Hâris, Üneyse (Enîse) bt. Hâris adlarında iki kız ve Abdullah b. Hâris adında bir erkek çocuğudur ki, emzirme döneminde olup Mekke'ye gelişleri esnasında yanlarında bulunan, ailenin en küçük çocuğudur.^[74]

Ebû Zueyb ailesinin Sa'd oğulları yurdundan çıkıp Mekke'ye gelişleri ve orada yaşayanlar, Hz. Peygamber'e (s) “sütannelik” ilgili süreç, ilk dönem İslâm kaynaklarında ayrıntılı olarak ele alınmazken, daha sonraki asırlarda yazılan bazı kaynaklarda ise aksi söz konusu olmuştur. Hz. Peygamber'in (s) risâlet öncesi hayatına dair bilgi eksikliği çocukluk dönemi için de söz konusu olmakla beraber, Halîme'nin dilinden yapılan rivayet Müslüman müelliflerin yanısıra oryantalistlerin yazdıkları eserlerde de yer almıştır.^[75] Genel olarak bu rivayet İbn İshak kaynaklı olup, daha sonra telif edilmiş birçok siyer telifinde zikredilmiş; Vakıdî'nin, selefi İbn İshak'ın ise aynı rivayetini ana hatlarıyla aktardığı anlaşılmalıdır.^[76]

Halîme'nin Hz. Muhammed'e Sütannelik Süreci

Sa'd oğullarından bir grup^[77] hanımla Mekke'ye doğru yola çıkan Hâlîme ve arkadaşlarının niyeti, eşraftan bir ailenin çocuğunun sütanneliğini üstlenerek, kuraklık ve benzeri sebeplerle zorlaşan hayat şartlarını rahatlatmaktı. Birçok kaynakta ifade edildiği üzere, yağışsız bir sene olduğu için, yaşanan kıtlık sebebiyle sağmal hayvanlardan verim alınamıyordu. Halîme, eşi Hâris birlikte yanlarına süt emzirdiği çocuğu Abdullah'ı da alarak yola çıktılar. Doymadığı için sürekli ağlayan ve uyumayan küçük çocuk sebebiyle

[72] İbn Sa'd, *a.g.e.*, I, s. 91; İbn Hişâm, *a.g.e.*, I, s. 122; Ebû'l-Kâsım Sikatüddin Ali b. Hasan b. Hibetullah İbn Asâkir (V: 571/1176), *Târîhu medîneti dîmaşk*, 80c., thk. Muhibbüddin Ebi Said Ömer b. Garame el-Amrî, Dârü'l-Fikr, Beyrut, 1995, C.III, s. 91; İbnü'l-Esir, *el Kâmil fî'l-Târîh*, thk. Ömer Abdüsselam, I, s. 418, Cevad Ali, *a.g.e.*, C. 5, s. 206

[73] Kastallanî, Ebû'l-Abbas Şehabeddin Ahmed b. Muhammed, (V: 923/1517), *Mevahibü'l-vedüniyye bi'l-minahi'l-muhammediyye*, thk. Salih Ahmed Şami, el-Mektebü'l-İslâmî, Beyrut, 1991, I, s. 151.

[74] İbn Hişâm, *a.g.e.*, I, s. 122, İbn Sa'd, *a.g.e.*, I, s. 90.

[75] W. Montgomery Watt (1909-2006), *Hazreti Muhammed Mekke'de*, Çev. M. Rami Ayas, Azmi Yüksel, Ankara, 1996, s. 39.

[76] Gülgün Uyar, *Hazreti Muhammed'in Risalet Öncesi Hayatına Dair Bazı Rivayet Farklılıklarının Tesbiti*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul, 1993, s. 37.

[77] Mekke'ye aralarında Halîme bt. Ebî. Züeyb'in bulunduğu on hanımın geldiği ifade edilmektedir. Sarıçam, *a.g.e.*, s. 62.

le, anne babası da uykusuz kalmış, yolculuk zor şartlar altında geçmişti.^[78] Öte yandan yeterli beslenemeyen bineklerinin yürümeye mecali kalmadığı gibi, yanlarında bulunan yaşlı deve bir damla süt bile vermemiştir.^[79] Ebû Zueyb ailesi, diğer hanımlardan sürekli geri kalarak, aç, uykusuz bir şekilde Mekke'ye yaptıkları yolculuklarını tamamlayabilmişti.^[80]

Mekke'ye geldiklerinde, kafiledeki hanımlar kısa zamanda süt emzirecek bir çocuk bulurken, “yetim” olmasından dolayı kabul edilmeyen”[81] Hz. Peygamber (s) dışında Halîme'nin alabileceği bir çocuk kalmamıştı.[82] Babası Abdullah^[83], Hz. Muhammed (s) doğmadan çıktığı bir sefer esnasında hastalanarak vefat etmişti. Muhtemelen bu hanımlar, yaşı ilerlemiş Abdulmuttalib'in[84] ve genç yaşta kaybettiği eşinden mütevazı bir tereke kalan Âmine'nin[85] beklentilerini karşılamalarının zor olduğunu düşünüyorlardı. Kaldı ki, genel olarak câhiliye Arap kültüründe kız çocuklarına, yetişkin olmayan erkek çocuklarına miras verilmediği gibi, kocası ölen kadına da miras verilmiyordu[86]. Zira miras savaşlarda çarpışan yetişkin erkeklerin hakkıydı.^[87] Sütanneler, uzun süreli bir emek, ciddi bir sorumluluk karşılığında, emzirecekleri çocukların babaları tarafından menfaatlenmeyi bek-

[78] İbn Hişâm, *a.g.e.*, I, s. 122, Taberî, *a.g.e.*, I, s. 455,

[79] İbn Hişâm, *a.g.e.*, I, s. 122, Taberî, *a.g.e.*, I, s. 455, Beyhaki, *a.g.e.*, I, s. 133,

[80] Taberî, *a.g.e.*, I, s. 455.

[81] İbn Hişâm, *a.g.e.*, I, s. 122; İbn Sa'd, *a.g.e.*, I, s. 90; Taberî, *a.g.e.*, I, s. 455; Sarıçam, *a.g.e.*, s. 62.

[82] İbn Hişâm, *a.g.e.*, I, s. 123.

[83] Abdullah b. Abdulmuttalib'in vefat'ı ile ilgili farklı rivayetler vardır. Bu haberlerden tercih edilen rivayete göre, Şam (Gazze) seyahatinden dönerken rahatsızlanan Abdullah, babası Abdulmuttalib'in dayıları olan Neccar oğullarının yanında Medine'de kalmış, bir ay sonra vefat ettiğinde Nabîğa isminde bir zatın evinin avlusuna defnedilmişti. 18, 25 yaşlarında, oğlunun doğumundan sonra vefat ettiğine dair farklı rivayetler olmakla birlikte Hz. Muhammed'in (s) doğumunda hayatta olmadığı tercih edilen görüştür. Ayrıntılı bilgi için bkz. Bekir Topaloğlu, “Abdullah b. Abdulmuttalib”, *DİA*, 1988, I, s.75.

[84] İbn Sa'd, *Tabakât*'ında Abdulmuttalib'in vefat ettiğinde seksen iki veya yüz yirmi yaşında olduğuna dair iki ayrı rivayet zikretmektedir. Her iki rivayetten de anlaşılacağına göre Abdulmuttalib'in, torunu Muhammed (s) doğduğunda en azından yetmiş yaşını aşmış olduğu anlaşılıyor. Bkz. İbn Sa'd, Ebû Abdullah Muhammed b. Sa'd b. Menî' Zühri (V: 230/845) *Tabakât*, 11c., Ed. Adnan Demircan, Çev. Abdurrahman Elmalı vd., Sıyer Yayınları, İstanbul, 2014, I, 107. Çok sayıda çocuk (İbn Sa'd on iki oğlu ve altı kızı olduğunu zikreder. İbn Sa'd, *Tabakât*, I, s. 81) ve toruna sahip olan, Abdulmuttalib'in, atalarından tevarüs eden “Sikaye; Mekke'ye gelen hacıların susuzluğunun, zemzem suyu ya da deve sütü ve kuru üzüm satın alıp hoşaf ve benzeri içecekler yapılarak giderilmesi” gibi sosyal sorumluluklarının olması yanında bir o kadar da cömert olması, maddi külfetinin ağır olduğunu göstermektedir. Bkz. M. Asım Köksal, *İslâm Tarihi* 18.c, Şamil Yayınevi, İstanbul, 1987, I, s. 76. Nitekim oğlu Abdullah vefat ettiğinde bıraktığı mütevazı terekeden anlaşıldığı üzere, Hz. Peygamber'e dedesi Abdulmuttalib'in malından ciddi bir payın düşmediği anlaşılmaktadır.

[85] İbn Sa'd, *a.g.e.*, I, s. 90.

[86] Demircan, *Cahiliyye Arapları*, İstanbul, 2015, s. 59.

[87] Murat Sarıcık, *İslam Öncesi Dönem Cahiliye Kültürü, Fakülte Kitabevi*, Isparta, 2002, s. 161.

liyorlardı. Nitekim zorlu şartlar altında yaşamını devam ettiren çöl insanı için “sütannelik”, geçimlerini rahatlatacak bir çıkış olarak görülüyordu.[88]

Abdumuttalib'in yetim torunu Hz. Muhammed'e (s) sütanne bulmak için Sa'd oğulları yurdundan gelen hanımlarla görüşerek araştırma yaptığı[89], olumlu cevap alamayınca son olarak Halîme'ye teklif götürdüğü anlaşılıyor. Halîme ile karşılaştığında ismini, kabilesini sorup, aldığı cevaptan hoşnut olan Abdumuttalib “Pek güzel, Sa'd ve Hilm; dünyanın hayrı ve ebedi izzetin kendisinde bulunduğu iki özelliştir ” diyerek iltifatta bulunarak, ona torununun “sütannesi” olmasını teklif etti.^[90] Eşi Hâris b. Abduluzza ile istişare^[91] ettikten sonra Halîme, yurtlarına eli boş dönmektense^[92] Abdumuttalib'in torununu almalarının daha isabetli olacağını düşünerek, Muhammed b. Abdullah'ın (s) sütanneliğini üstlenip, dönmeye karar verdiler. Âmine sütanne adayı Halime'yi iyi karşılayıp, oğlu Muhammed'i (s) O'na gösterdi.^[93] Ona hamileliği esnasında gördüğü rüyadan^[94], doğumunda yaşadığı olağanüstü durumlardan bahsederek, oğlu ile ilgili beklentilerini paylaştı. İbn Sa'd'ın *Tabakat* adlı eserinde de geçen bir habere göre Âmine, Halime'ye “Ey sütana, oğluna dikkat et, ona bir hal olacaktır” şeklinde bir uyarıda bulunarak, “Üç gece bana ‘Oğlunu Sa'd oğullarına, Ebû Zueyb ailesinde sütanneye ver’ denildi” şeklinde gördüğü rüyayı anlattı. Halîme “Şu anda kucağımdaki çocuğun babası Ebû Züeyb'dir ve O benim kocamdır” sözleriyle karşılık verdi.^[95]

Halîme'nin ilk görüşte Âmine'nin çocuğunu sevdiği, buna mukabil birkaç aylık bir bebek olan Hz. Muhammed'in (s) de yeni sütannesini hemen benimsediği anlaşılmaktadır.^[96] Halîme, Hz. Muhammed'i (s) kucağına alıp emzirmek istediğinde göğüslerinin sütle dolup taşıtığını, Onun sütannenin sadece sağ göğsünden emip doyduğunu, daha sonra da âdeti olduğu üzere,

[88] Sarıçam, *a.g.e.*, s. 62.

[89] Mubarek Fûrî, *a.g.e.*, s. 60.

[90] Halebî, *a.g.e.*, I., s. 117.

[91] İbn Sa'd, *a.g.e.*, I, s. 90; Sarıçam, *a.g.e.*, s. 62.

[92] İbn Hişâm, *a.g.e.*, I, s. 123; İbn Sa'd, *a.g.e.*, I, s. 90; İbn Asâkir, *a.g.e.*, III, s. 87.

[93] Halebî, *a.g.e.*, I, s. 118.

[94] Ebû Hâtim Muhammed b. Hibban b. Ahmed et-Temîmî İbn Hibban (V: 354/965), *es-Siretü'n-nebeviyye ve ahbarü'l-hulefa*, 2c., Müessesetü'l-Kütübi's-Sekafiye, Beyrut, 1997, I, s. 53.

[95] İbn Sa'd, *a.g.e.*, XI, s. 99; İbn Asâkir, *a.g.e.*, III, s. 87.

[96] Halebî, *a.g.e.*, I, s. 118, Diyarbekri, *a.g.e.*, I, s. 223.

sütannesinin diğer göğsünü sütkardeşine ^[97](Halîme'in kendi oğlu Abdullah'a) bıraktığını zikredilmektedir.^[98]

Halîme ve arkadaşlarının Hz.Muhammed'in (s) sütanneliğine sıcak bakma sebebi olarak, bazı kaynaklarda ifade edilen "yetim olmasından dolayı dedesi ve annesinin varlığının yetersiz görülmesi"^[99], "zengin aile çocuğu"^[100] olmaması gibi bir sebep öne sürülmektedir ki, bir ifadenin yanlış bir algıya da sebep olduğunu düşünmekteyiz. Nitekim, *İbn Hişam*^[101] ve *İbn Sa'd*^[102] gibi kaynaklarda geçen "yetim" kelimesiyle ailenin fakirliğine değil, anne ve dedesinin velayetinde olan bir yetim çocuğa sütannelik yapmanın getirisinin az olabileceğine işaret edilmektedir. Bir başka ifadeyle, babasız bir çocuğun sütanneliğinden, ümit ettikleri bolluk ve refahı elde etme imkânı zor görülmüştür.^[103] Babası Abdullah hayatta olmasa da Hz. Muhammed'in (s) dedesi Abdulmuttalib, Mekke'nin sayılı insanlarından biri olup "seyyid"^[104] lerdendi. Bununla beraber Haşim oğullarının ileri geleni olup, birçok sorumlulukla birlikte^[105], yaşlı ilerlemiş bir zattı. Öte yandan Âmine'nin, dul bir hanım olarak ekonomik bir gücünün olmaması, Arap toplumunda eşi vefat eden hanımların tekrar evlenmeleri gibi sebepler sütanne adayı hanımlara güven vermemiş olmalıdır.^[106] Kaldı ki çocukların bâdiyede sütanneye verilmesi, eşraf'ın yani soylu ve zengin^[107] ailelerin âdetiydi.

Halîme bt. Ebû Zueyb'in Sa'd oğulları yurduna dönüş yolculuğu esnasında, ve yanlarında kaldığı sürece Hz. Muhammed'in (s) bereketi olarak yo-

[97] Muhammed Hamidullah, Hz. Muhammed'in (s) sütannesinin bir göğsünü emip, diğerini sütkardeşine bırakmasını bütün siyer yazarlarının ittifak ettiği bir durum olarak aktarmaktadır. Bkz. Muhammed Hamidullah, *İslâmâ Giriş*, Beyan Yayınları, İstanbul, 2016, s. 15.

[98] Diyarbekri, *a.g.e.*, C. , s. 223.

[99] Halebî, *a.g.e.*, s. 176.

[100] Hamidullah, *a.g.e.*, s. 49.

[101] İbn Hişâm, *a.g.e.*, I, s. 122-123.

[102] İbn Sa'd, *a.g.e.*, I, s. 90.

[103] Sarıçam, *a.g.e.*, s. 62.

[104] İhsan Süreyya Sırma, *Müslümanların Tarihi (Târih nedir- Peygamberler Târîhi- Cahiliyye Dönemi)*, 5c., Beyan Yayınları, İstanbul, 2014, I, s. 392.

[105] Abdulmuttalib, Kureys'in reislerinden olup, gelen heyetleri karşılamak, diyet paralarını ödemek, kabilenin fakirlerini kollamak, savaş- barışa karar vermek, yolcuları ağırlamak gibi ağır bir yükün altındaydı. Bkz. Yenice, *a.g.e.*, s. 9.; Öte yandan Vatandaş, Abdulmuttalib'in babası Hâşim'den kalan zenginliği kaybedecek kadar eli açık olduğunu ifade etmektedir. *Hz. Muhammed'in hayatı ve İslam daveti: Mekke dönemi*, Celaleddin Vatandaş, Pınar Yayınları, 2007, I, s. 21.

[106] Âmine'in eşi Abdullah'ın vefaatinden sonra evlenmemesi, yaşadığı zamanda Arap toplumunda ender rastlanan bir tutum olarak dikkat çekicidir.

[107] Seyyid Ebû'l-A'la Mevdudi (1903-1979), *Tefhimü'l-Kur'an: Kur'an'ın anlamı ve tefsiri*, 7c., ed. Ali Bulaç, Çev. Muhammed Han Kayani, İnsan Yayınları, İstanbul, 1986, IV, s. 143.

rumlanan bazı olağanüstü haller zikredilir. Bu hallerin yetim bir çocuğun onlara hissedilebilir bir uğur ve bereket getirdiği düşüncesine dayandığını ifade eden tarihçiler olmuştur.^[108] Kimi kaynaklarda irhâsat kabilinden zikredilen bu tür rivayetler, bazı tarihçiler tarafından eleştirilmiştir. Özellikle Halîme'nin Hz. Peygamber'in (s) sütanneliğini üstlenmesinin hemen sonrasında yaşanan bolluk, bereketle^[109] ve diğer olağanüstü hallere dair bazı tutarsızlıklar ortaya konmuştur.^[110] Bu tür rivayetler, Hz. Peygamber'i (s) kimi zaman övme, kimi zaman da Ehl-i kitapla yarışırma gibi sebeplerle sonradan "üretilmiş /inşai" malzeme olarak görülmüştür.^[111] Diğer yandan ilk kaynaklarda mucize anlatımlarının sınırlı olduğu, zamanla bu oranın arttığı ifade edilmektedir.^[112] İslâm dünyası dışından bazı araştırmacılara -oryantalist- göre bu tür harikulade durumlar "zikredilmeye bile değmeyecek" şeyler mesabesindeir.^[113] Özellikle Hz. Peygamber'le (s) ilgili fevkalade/olağanüstü hallerin yer aldığı *delâil* ve *hasâis* türü kitaplarda peygamberlik öncesini konu alan bolca malzeme bulunmakla birlikte, çağdaş araştırmacılar tarafından bu tür rivayetlerin gerek isnad gerekse metin tenkidıyla ele alındığında sorunlu oldukları idda edilmektedir.^[114]

Hz. Muhammed'in (s) sütannesinin yanındayken meydana gelen "şakkı-sadr" hadisesi klasik siyer kaynaklarının bir çoğu ve tefsir alimleri tarafından maddi olarak gerçekleştiği kabul edilmektedir. Modern dönemde bazı araştırmacılar ise Hz. Peygamber'in (s) hayatının her aşamasında insanî bir konumda olduğunu, bundan ziyade bir durumun söz konusu olmadığını düşünmektedirler.^[115] Diğer yandan, Kur'an merkezli bir yaklaşımdan yola çıkan bazı araştırmacılar, Musa (as) ve İsa (as)'ın çocukluklarına Kur'an-ı Kerimde yer verilmesine rağmen, Hz. Muhammed (s) için böyle bir yaklaş-

[108] Bünyamin Erul, *Siret Tetkikleri*, Otto yayınları, Ankara, 2013, s. 21.

[109] Sarıçam, a.g.e., s. 62.

[110] Mehmet Azimli, *Siyeri Farklı Okumak: Mekke yılları.*, Ankara Okulu Yayınları, Ankara, 2008, s. 15.

[111] Azimli, a.g.e., s. 15.

[112] Şaban Öz, *İlk Siyer Kaynakları ve Müellifleri*, İslâm Tarih, Sanat ve Kültürünü Araştırma Vakfı, İstanbul, 2008, s. 59.

[113] Leona Caetani (V: 1354/1935), *İslâm Tarihi*, 10c., Çev. Hüseyin Cahid (Yalçın) Tanin Matbaası, İstanbul, 1925, I, s. 358.

[114] Bu konu ilgili olarak bkz. Fatıma Ünsal, *Hasâis ve Delâil Edebiyatında Hz. Peygamber'e Atfedilen Hissî Mucizelerin Kur'an Çerçevesinde Değerlendirilmesi*, Yayınlanmamış Yüksek Lisâns Tezi, Çukurova Üniversitesi Sosyal Bilimleri Enstitüsü, Adana, 2012.

[115] İlhami Oruçoğlu, *Başlangıçtan Günümüze İslam dünyasında Peygamber İmajı*, Uludağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Bursa, 2008, s. 70, 71.

mın söz konusu olmadığına dikkat çekmektedirler.^[116] Bu yaklaşıma göre Hz. Muhammed'in (s) hayatıyla ilgili mucize olarak ifade edilen birçok hadiseden ayrıntıları bir şekilde bahsedilmekle beraber, bizim çalışmamızla alakalı olması bakımından sadece doğumu sonrası sütanneye verilme sürecine temas etmekle yetineceğiz.

Hz. Muhammed'in (s) sütanneliğini üstlendikten sonra Halîme'nin göğüslerinin iki çocuğu da doyuracak şekilde sütle dolması, aynı şekilde binek olarak kullandıkları yaşlı devenin sütünün bollaşması, dönüş yolunda bineklerinin^[117] diğer hanımların dikkatini çekecek ölçüde hızlanması gibi olağanüstü haller, aldıkları çocuğun (Hz. Muhammed) bereketi olarak yorumlanmıştır.^[118] Halîme'nin eşi Hâris de karşılaştıkları bolluk, bereket karşısında "Halîme sen mübarek, yüce biri aldın" diyerek bu durumu dikkat çekmiştir.^[119] Mekke'den getirdikleri yeni evlatlarının^[120] bereketi yurtlarına döndükten sonra da devam etti.^[121] Öyle ki, kuraklığın hüküm sürdüğü o günlerde, Halîme'ye ait sağmal hayvanlar akşam otlaktan bol sütlü dönerken, komşularının aynı bölgede otlayan hayvanlarında sağılacak süt olmaması dikkat çeken bir durumdu.^[122] Bu sebeple diğer aileler çobanlarını kınayarak, onlardan "Ebî Zueyb'in kızının (Halîme) hayvanları nerede yayılıyorsa" kendi hayvanlarının da orada yaymalarını istiyorlardı.^[123]

Hz. Muhammed'in Sütanesi Tarafından Annesine Teslim Edilişi

Hz. Peygamber'in sütanesi Halime'nin yanında kaldığı süreyle ilgili farklı rivayetler vardır. Belâzûri *Ensâbu'l-Eşraf* adlı eserinde, Halîme'nin Hz.

[116] Hizmetli, *İlk dönem İslam Tarihi*, s. 187; Musa Bağcı, *Beşer Olarak Hz. Peygamber*, Ankara Okulu Yayınları, Ankara, 2010, s. 128.

[117] Dişi bir merkep ile yaşlı bir deve olduğu rivayet edilen bu hayvanların dönüş esnasında gösterdikleri performans, Halîme'nin yol arkadaşlarının dikkatini çekmiştir. İbn Sa'd, *a.g.e.*, I, s. 90.

[118] İbn Sa'd, *a.g.e.*, I, s. 90.

[119] İbn İshak, *es-Sîretü'n-Nebeviye*, I, s. 101, Belazûri, *a.g.e.*, I, s. 105.

[120] Rivayetlerden Ebû Züeyb ailesinin Hz. Muhammed'i kendi evlatları gibi benimsedikleri anlaşılmaktadır.

[121] Söylemez, Hz. Peygamber'in Sa'd oğullarında geçirdiği güzel çocukluğun Halîme ve akrabalarının tereddütsüz İslâm'ı kabullenmelerinde etkili olduğu şeklinde değerlendirmektedir. Bkz. M. Mahfuz Söylemez "Hz. Muhammed'in Hayatı", *Hz. Muhammed (SAV) ve Mesajı*, İslâmî İlimler Dergisi Yayınları, Çorum, 2014, s. 20. Diğer taraftan her ne kadar kaynaklarda Halîme ve eşinin erken dönemde müslüman olduklarına dair rivayetler zikredilse de, Sa'd b. Bekr kabilesinin Mekke'nin fethinin hemen akabinde gerçekleşen Huneyn gazvesinde müslümanlara karşı savaşan Hevazin kabilesi arasında yer almaları ve akabinde Müslüman olmaları da dikkat çekicidir.

[122] İbn Hişâm, *a.g.e.*, V, s.122, Taberî, *a.g.e.*, V, s. 455.

[123] Beyhâkî, *a.g.e.*, I, s. 134; İbn Cevzî, *el-Vefâ.*, I, s. 109.

Muhammed'i (s) iki yaşında sütten kestiğini, beş yaşında^[124] da annesine ve dedesine teslim etmek üzere getirdiğini bildirmektedir.^[125] Ya'kûbî, beş yaşında, başka bir rivayette ise (kile sigasıyla) dört yaşında geldiğinde, on yaşında bir çocuğun yapısı ve gücüne sahip bir görünümde annesine teslim edildiğini zikreder.^[126] İbn Kesir, *es-Siretü'n-nebeviyye*, de Hz. Peygamber'in (s) altı yaşına kadar sütannesinin yanında kaldığını, her sene dedesine getirildiğini ifade etmektedir.^[127]

Makrîzî *İmtai'ul-esmâ'* isimli eserinde, Hâlîme'nin Hz. Peygamber'le (s) birlikte amcasının oğlu Ebu Süfyan b. Haris'i de emzirdiğini kaydetmektedir.^[128] Hz. Peygamber'den (s) önce amcası Hamza'nın (r) Beni Sad'lı bir sütanne tarafından emzirildiği, hatta bu sütannenin, Hz. Peygamber'i (s) de Halîme'nin yanında iken bir gün emzirdiği rivayet edilir.^[129] Diğer yandan Hz. Muhammed'in (s) dört yaşına kadar orada kaldığı, Halîme'in evli kızı Şeyma (Huzafe) tarafından da emzirildiği aktarılmaktadır.^[130]

Halîme'in Hz. Muhammed'i (s) annesine teslim edip memleketine döndükten sonra da sutoğluluyla görüştüğüne dair rivayetler kaynaklarda yer almaktadır. Âmine'yi küçük yaşta kaybeden Hz. Peygamber'in (s), Halîme'yi anne gibi gördüğü, öz annesinden çok birarada kaldığı sütannesine sevgi, saygı gösterip "Annem" diye hitap ettiği rivayet edilir. Nitekim, Hz. Muhammed'in (s) Hz. Hatice ile evlendikten sonra Mekke'ye gelen Halîme'yi ağırladığı, beni Sa'd yurdunda yaşanan kuraklıktan ve hayvanlarının telef olmasından dert yanan sütanneye destek olmak üzere eşi ile görüştüğü,^[131] varlıklı bir hanım olan Hz. Hatice Halîme'ye kırk koyun, binek olarak da bir deve hediye ederek sütannenin gönlünü almıştı.^[132]

İbn Sa'd'ın *Tabakât'*ında geçen bir haberde Hz. Peygamber'in (s) yanına gelen sütanesi için ridâsını yere serip onu oturtup ilgilendiği, ihtiyaçlarını giderdiği; aynı hüsn-ü muamelenin Hz. Ebu Bekir ve Hz. Ömer tarafından yapıldığı^[133] zikredilmektedir ki, Allah Rasulü'nün (s) vefatından sonra

[124] Ebû Nuaym İsfehani, *a.g.e.*, I, s. 162.

[125] Belazîri, *a.g.e.*, I, s. 103.

[126] Ya'kûbî, *a.g.e.*, I, s. 10.

[127] İbn Kesir, *es-Siretü'n-nebevî*, I, s. 232; Hizmetli, 4 veya 6 yaşına kadar sütannesini yanında kaldığını ifade etmektedir. Bkz. Hizmetli, *a.g.e.*, s. 188.

[128] Makrîzî, *a.g.e.*, I, s. 11.

[129] Makrîzî, *a.g.e.*, I, s. 12.

[130] Çağatay, *a.g.e.*, s. 149.

[131] İbn Sa'd, *a.g.e.*, I, s. 93, İbn Cevzî, *el-Vefâ*, I, s. 114.

[132] İbn Sa'd, *a.g.e.*, I, s. 93, İbn Cevzî, *el-Vefâ*, I, s. 114.

[133] İbn Sa'd, *a.g.e.*, I, s. 93.

olmalıdır. Bu rivayetin de Hz. Peygamber'in sütkardeşi Şeyma b. Hâris'e ait olması gerekir.

Hamidullah, Halîme'ye ait mezarın Mekke'de Cennet'ül-Bâkî mezarlığında bulunduğu dair bilgiyi aktardıktan sonra, onun kızlarından biri ya da kızkardeşine ait olma ihtimalini zikretmektedir.^[134] Halîme'nin müslüman olmasına dair kaynaklarda farklı haberler vardır.^[135] Muğultay b. Kılıç Bekçeri, *ez-Zehri'l-bâsim* adlı eserinde İbn Ebî Hayseme, Taberânî, Askerî, Ebû Nuaym İsbahânî, İbn Abdilber, İbn Sebu' (Ebû Rebi' Süleyman el-Büstî), Kâdî İyaz, İbn Mende gibi mütehhirin ulemânın Halîme'yi sahabe arasında zikrettiklerini ifade etmektedir. Nitekim aynı müellif, bu konuyla alakalı yazdığı *et-Tuhfetu'l-cesîme li-İslâmî Halîme* isimli eserinde Halîme'in Allah Rasulüne iman ettiğine dair rivayetleri sıralayarak delillerle îzah etmiştir.^[136] İbn Hacer el-Askalânî de *el-İsabe* adlı eserinde onun müslüman olduğunu bildirmektedir.^[137]

Sonuç

Hz. Peygamber'in (s) dünyaya geldiği dönemde Arapların zengin, soylu aileleri arasında çocukların kendi anneleri tarafından emzirilmeyip, sütaneye verilmesi yaygın bir âdetti. Çocukların beslenme, bakım ihtiyaçlarını karşılayacak sütannelerin öncelikli olarak, çocuğun doğduğu bölgede yakın çevreden mevâli, cariye kesiminden çocuklu hanımlar tercih edildiği anlaşılmaktadır. Diğer yandan Kureyş kabilesinin yoğun olarak yaşadığı Mekke'de eşraf ailelerden bazı çocukların gerek emzirilmek, gerekse havası, suyu, gıdasıyla temiz, konuştukları fasih lisanla tanınmış badiyede yaşayan soylu Arap hanımlara teslim ederek onların yaşadıkları bölgelere yetiştirilmek üzere gönderildiği de kaynaklarımızda ifade etmektedir. Çocukların doğum sonrasında sıcak-boğucu havasıyla bilinen Mekke'den uzaklaştırılmasıyla birlikte, bu âdetin farklı ihtiyaçları da giderdiği anlaşılmaktadır. Hz. Peygamber (s) doğumunun akabinde kısa bir müddet amcası Ebû Leheb'in cariyesi Süveybe tarafından emzirildiği kaynaklarda zikredilmektedir. Rivayetlere göre, Hz. Muhammed (s) Süveybe'den sonra Taif yakınlarında konaklayan Sa'd b. Bekir Kabilesinden Halîme bt. Ebî Zueyb tarafından alınarak emzirilmiş, çocukluk yaşamının ilk yıllarını annesinden

[134] Hamidullah, *Hz. Peygamber'in Süt Kardeşleri*, s. 5.

[135] eş-Şâmî, *a.g.e.*, I, s. 467.

[136] Ebu Abdullah Alaeddin Mugaltay b. Kılıç b. Abdulah Bekçeri, (V: 762/1361) *ez-Zehri'l-bâsim fi sireti Ebi'l-Kâsim (s.a.v)*, 2c.; thk. Ahsen Ahmed Abdüşşekür, Dârü's-Selam, Kahire, 2012.

[137] İbn Hacer, *el-İsabe*, I, s. 87.

uzakta, sütannesinin yurdunda geçirmiştir. İslâm tarihi kaynaklarının büyük bir kısmı Hz. Peygamber'in dört- beş yıl sütanesi Halime'nin yanında kaldığını, bu süreçte en azından birkaç kez annesi Âmine ile görüştüğünü aktarmaktadır. Bu makalede İslâm tarihi kaynaklarında Hz. Peygamber'in sütanneleri Süveybe, Halîme hakkındaki rivayetler değerlendirilerek, sütanneye verilme süreci irdelenmektedir.

Kaynaklar

- Ağırman, Mustafa, "Hz. Peygamber'in Anneleri", *EKEV Akademi Dergisi - Sosyal Bilimler*, 2007, XI, Say: 32, s. 105-124.
- Ahmed Cevdet, Paşa (V: 1312/1895), *Peygamber Efendimiz'in hayatı: (sallahu aleyhi ve sellem)*, Haz. İbrahim Coşkun, Kemal Erkan Çamlıca Basım Yayın, İstanbul, 2012.
- Algül, Hüseyin, "Hamza", *DİA*, XXV, s. 500-502.
- Azimli, Mehmet, *Siyeri farklı okumak: Mekke yılları*, Ankara Okulu Yayınları, Ankara, 2008.
- Azizova, Elnure, *Hız. Peygamber Döneminde Çalışma Hayatı ve Meslekler*, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul, 2007.
- Bağcı, Musa, *Beşer Olarak Hz. Peygamber*, Ankara Okulu Yayınları, Ankara, 2010.
- Belâzürî, Ebû'l-Abbas Ahmed b. Yahyâ b. Cabir Belazürî, (V: 279/892), *Ensâbu'l-Eşraf*, 13c. thk. Riyaz Zirikli, Süheyl Zekkar. Dârü'l-Fikr, Beyrut, 1996/1417, 1c, 101-102.
- Beckerî, Ebu Abdullah Alaeddin Mugaltay b. Kılıç b. Abdulah Bekceri, (V: 762/1361), *ez-Zehrü'l-bâsim fi sireti Ebi'l-Kâsım* (s.a.v), 2c; thk. Ahsen Ahmed Abdüşşekür, Dârü's-Selam, Kahire, 2012.
- Beyhakî, Ebû Bekr Ahmed b. el-Hüseyin b. Ali (V: 458/1066), *Delailü'n-nübüvve ve ma'rifetu ahvâli sahibi's-Şeria*, 7c., thk. Abdülmü'ti Kal'aci, Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut, 1985.
- Buhl, Frantz., "Halîme", *İA*, C. 5, s. 164-165, İstanbul, 1977.
- Büyükcoşkun, Kudret, "Arabistan", *DİA*, III, s. 248-252.
- Caetani, Leona (V: 1354/1935), *İslâm Tarihi*, 10c., Çev. Hüseyin Cahid (Yalçın) Tanin Matbaası, İstanbul, 1925.
- Cevad Ali, *el-Mufasssal fi Târîhi'l-Arab Kable'l-İslâm*, 20c., [y.y.], 1993.
- Çağatay, Neşet, *İslâm Tarihi: Başlangıçtan Abbasilere Kadar: (dini, ictimai, İktisadi, Siyasi Açidan, Türk Tarih Kurumu*, Ankara, 1993, s. 581.
- Çubukçu, Asri, "Rada", *DİA*, XXXIV, s. 338.

- Dimeşki, Muhammed b. Salih (V: 972/1536), *Peygamber Sallallahu aleyhi Ve-sellem Külliyyatı*, 13c., Çev. Halil İbrahim Kaçar, vd., Ocak Yayıncılık, İstanbul, 2003.
- Diyarbakri, Hüseyin b. Muhammed b. Hasan (V: 990/1582), *Tarihü'l-Hamis fi ahvâli enfesi nefis*, 1-2c. Müessesetu Şa'ban, Beyrut, [t.y.] ,1 c. te 2. c. ; Matbaatü'l-Vehbiyye.
- Durî, Abdulaziz, *İslâm İktisat Tarihi*, Çev: Sabri Orman, Endülüs Yayınları, İstanbul, 1991.
- Ebu Zehre, *Son peygamber Hazreti Muhammed*, 4.c., Muhammed b. Ahmed b. Mustafa Muhammed Ebu Zehre, 1394/1974 ; trc. Mehmet Keskin, Kitabevi, İstanbul, 1993.
- Eskin, Ümit, *Risalet Görevinin Başlangıcından Vefatına Kadar Hz. Peygamber'in Hayatında Hediye*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul, 2016.
- Erul, Bünyamin, "Ümmü Eymen", *DİA*, XLII, s. 317.
- Erul, Bünyamin, *Siret Tetkikleri*, Otto yayınları, Ankara, 2013.
- Ertürk, Hatice Nur, "Câhiliye'den Hz. Peygamber Dönemine Sütannelik Geleneği, Önemi ve Etkileri, Yayınlanmamış Yüksel Lisans Tezi, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul, 2017.
- Fesevî, Ebû Yusuf Yakub b. Süfyan b. Cuvvan el-Farisi (V: 277/890) *Mektebetü'd-Dâr Kitâbü'l-ma'rife ve't-tarih*, 3.c.,thk. Ekrem Ziyâ el-Ömerî, Müessesetü'r-Risâle, Beyrut, 1981.
- Halebî, Ebû'l-Ferec Nureddin Ali b. İbrâhim b. Ahmed Halebi, (V: 1044/1635), *es-Siretü'l-Halebiyye (İnsanü'l-uyun fi Sireti'l-Emini'l-ma'mun)*, Ebû'l-Ferec Nureddin Ali b. Hbrâhim b. Ahmed Halebi, Matbaatü'l-Amire, Kahire, 1290.
- Hamidullah, Muhammed, "Hz. Peygamber'in Süt Kardeşleri", Çev: Fahreddin Atar, *İslam Medeniyeti*, 1973, C. 3, Say. 34, s. 3-5.
- Hamidullah, Muhammed, *İslâm'a Giriş*, Beyan Yayınları, İstanbul, 2016.
- Hatalmış, Ali, *Erken Dönem İslam Tarihinde Kölelik ve Cariyelik*, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara, 2012.
- Harman, Ömer Faruk, "Kâhin", *DİA*, C. 24, s.171.
- Hilmi Ahmed, Şehbenderzâde, *İslâm Tarihi*, Notlar ve Edisyon Cem Zorlu, Anka Yayınları, İstanbul, 2005, s. 139.
- Hizmetli, Sabri, *İslâm Tarihi:İlk Dönem*, Ankara Okulu Yayınları, 2006.
- İbn Abdülber, Ebû Ömer Cemaleddin Yusuf b. Abdullah b. Muhammed Kurtubi İbn Abdülber Nemerî, *el-İstiab fi ma'rifeti'l-ashab*. 4c., (V: 463/1071 ; thk. Ali Muhammed Muavvaz, Adil Ahmed Abdülmevcud, Darü'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut, 1995.

- İbn Asâkir, Ebû'l-Kâsım Sikatüddin Ali b. Hasan b. Hibetullah (V: 571/1176), *Târîhu Medîneti Dımaşk*, 30c, thk. Muhibbüddin Ebi Said Ömer b. Garamel-Amri, Dârü'l-Fikr, Beyrut, 1995.
- İbn'l Cevzi, Ebû'l-Ferec Cemâlüddîn Abdurrahmân b. Alî b. Muhammed Bağdâdî İbnü'l-Cevzi, (V: 597/1201), *el-Vefa bi-ahvâli'l-Mustafa*, 2c, thk. Mustafa Abdülvahid, Dârü'l-Ma'rife, Beyrut [t.y.].
- İbn Düreyd, Ebû Bekr Muhammed b. el-Hasan el-Ezdi el-Basri, (V: 321/933), *el-İştikak*, thk. Abdüsselam Muhammed Harun, Dârü'l-Cil, [t.y.] 1991.
- İbn Hibban, Ebû Hâtım Muhammed b. Hibban b. Ahmed et-Temîmî,(V: 354/965), *es-Sireü'n-Nebeviyye ve Ahbarü'l-Hulefâ*, Müessesetü'l-Kütübi's-Sekafiye, Beyrut, 1997.
- İbn Sa'd, Ebû Abdullah Muhammed b. Sa'd b. Meni' Zühri İbn Sa'd, (V: 230/845), *Kitâbü't-Tabakati'l-kebir = et-Tabakatü'l-kübra*, 11c, thk. Ali Muhammed Ömer, Mektebetü'l-Hanci, Kahire, 2001.
- İbn Sa'd, Ebû Abdullah Muhammed b. Sa'd b. Meni' Zührî (V: 230/845), *Tabakât*, 11c, Ed. Adnan Demircan, Çev. Abdurrahman Elmalı vd., Siyer Yayınları, İstanbul, 2014.
- İbn Hacer, Ebû'l-Fazl Şihâbüddîn Ahmed b. Alî b. Muhammed el-Askalânî (V: 852/1449), *Fethü'l-Bâri bi-Şerhi Sahîhi'l-Buhârî*, 13c., thk. Muhammed Fuâd Abdülbâki, Dârü'l-Ma'rife, Beyrut, 2339.
- İbn Hacer, Ebû'l-Fazl Şihâbüddîn Ahmed b. Alî b. Muhammed el-Askalânî (V: 852/1449), *el-İsabe fi'temyizi's-sahabe*, 8c., thk. Adil Ahmed Abdülmevcud, Ali Muhammed Muavvaz, Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut, 1995.
- İbn Hazm, Ebû Muhammed b. Ali b. Ahmed b. Saîd ez-Zahiri İbn Hazm (V:456/1064), *Cemheretu ensâbi'l Arab*, thk. Abdüsselam Muhammed Harun, Dârü'l-Ma'ârif, Kahire, 1982.
- İbn Hibban, Ebû Hâtım Muhammed b. Hibban b. Ahmed et-Temîmî el-Bustî (V: 354/965), *es-Siretü'n-nebeviyye ve Ahbarü'l-hulefa*, 2c., Müessesetü'l-Kütübi's-Sekafiye, Beyrut, 1997/1414.
- İbn Hişam, Ebû Muhammed Cemâleddîn Abdülmelik (V: 218/833), *es-Siretü'n-Nebevî*, 4c., thk. Muhammed Ali kutub, Beyrut, 1992.
- İbn Hişam, Muhammed Cemaleddîn Abdülmelik (V: 218/833) , *Siret-i İbn Hişam Tercemesi: İslam Tarihi*, trc. Hasan Ege, Kahraman Yayınları, 1985.
- İbnü'l Esir, Ebû'l-Hasan İzzeddin Ali b. Muhammed b. Abdülkerim (V: 630/1233), *el Kâmil fi't-Târîh*, 10c., thk. Ömer Abdüsselam Tedmirî Dârü'l-Kitâb Arabî, 1997.

- İbnü'l Cevzî, Ebü'l-Ferec Cemâlüddîn Abdurrahmân b. Ali b. Muhammed Bağdâdî (V: 597/1201) , *el-Vefa bi-ahvâli'l-Mustafa*, 2c, thk. Mustafa Abdülvahid, Dârü'l-Ma'rife, Beyrut, [t.y.].
- İbn Kesîr, Ebü'l-Fida İmadüddin İsmail b. Ömer (V: 774/1373), *es-Siretü'n-nebeviyye*, 4c., thk. Mustafa Abdülvahid, Dârü'l-Ma'rife, Beyrut, 1976.
- İbnü'l Verdî, Ebû Hafs Zeynüddin Ömer b. Muzaffer b. Ömer , (V:749/1349), *Târîhu İbni'l-Verdi = Tetimmetü'l-Muhtasar fî ahbari'l-beşer*, 2c., Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut, 1992.
- el- İsfehânî, Ahmed b. Abdullah b. İshak İsfahani Ebû Nuaym (V: 430/1038) 2c. (1 ciltte), *Delailü'n-nübüvve*; thk. Muhammed Revvas Kal'aci, Abdülber Abbas, Dârü'n-Nefâis, Beyrut, 1991.
- İbn İshak, Muhammed b. İshak b. Yesar b. Muttalibî el- Medenî, *es-Siretü'n-Nebeviye*, 2c.(1 ciltte), thk. Ahmed Ferid el-Mizyâdî, Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut, 2009.
- Kalkaşendî, Ebü'l-Abbas ehabeddin Ahmed b. Ali b. Ahmed (V: 821/1418), *Nihayetü'l-ereb fî ma'rifeti ensâbi'l-Arab*, Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut, 1984, s. 267.
- Kastallani, Ebü'l-Abbas ehabeddin Ahmed b. Muhammed Kastallani (V: 923/1517), *el-Mevahibü'l-ledüniyye bi'l-minahi'l-Muhammediyye*, 4c., thk. Salih Ahmed ami, el-Mektebü'l-İslâmî, Beyrut, 1991.
- Kazancı, Ahmet Lütüfî "Ebrehe", *DİA*, İstanbul, 1994, XX, s. 80
- Köksal, Mustafa Asım, *İslâm Tarihi*, 18.c., Şamil Yayınevi, İstanbul, 1987.
- Makdisî, Muhtâr b. Tahir (V: 355/966), *el-Bed' ve't-tarîh*, 6c., Neşr. Mektebetü'ssekâfetü'd-Diniye, Por Said, [t.y.].
- Makrizî, Ebü'l-Abbas Takıyyüddin Ahmed b. Ali b. Abdülkadir (V: 845/1442), *İmtaü'l-esmâ' bima li'n-nebi mine'l-ahvâl ve'l-emval ve'l-hafedeti ve'l-metâ'*, 14c., thk. Muhammed Abdülhamid en-Nemisi, Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut, 1999/1420.
- Mes'udî, Ebü'l-Hasan Ali b. Hüseyin b. Ali, (V: 345/956), *Mürüccü'zzeheb ve me'âdinü'l-cevher (fî tühafi'l-eşraf mine'l-mülük ve ehli'd-dirâyât)*, 4c, thk. Muhammed Muhyiddin Abdülhamid, el-Mektebetü't-Ticaretî'l-Kübra, [y.y.] 1964.
- Mevdûdî, Seyyid Ebü'l-A'la Mevdudî (1903-1979), *Tefhimü'l-Kur'an : Kur'an'ın anlamı ve tefsiri*, 7c., ed. Ali Bulaç , trc. Muhammed Han Kayani vd., İnsan Yayınları, İstanbul , 1986.
- Mevsilî, Yasin b. Hayrullah b. Mahmûd b. Musa el-Hatîb, *er-Ravzatü'l-feyhâ fî tevarihi'n-Nisa*, thk. İmad Ali Hamza, ed-Dârü'l-Alemiyye, [y.y.],1987.
- Mubarek Fûrî, Safıyyürrahman, *er-Rahikü'l-Mahtum*, Dârü'l-Ma'rife, Beyrut, 2008.

- Oruçoğlu, İlhami, *Başlangıçtan Günümüze İslam dünyasında Peygamber İmajı*, Uludağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Bursa, 2008.
- Öğmüş, Harun, *Cahiliyye Döneminde Araplar*, İz Yayıncılık, İstanbul, 2013.
- Öz, Şaban, *İlk Siyer Kaynakları ve Müellifleri*, İslâm Tarih, Sanat ve Kültürünü Araştırma Vakfı, İstanbul, 2008.
- eş-Şamî Salihî, Ebû Abdillâh Şemsüddîn Muhammed b. Yûsuf b. Alî b. Yûsuf (V: 942/1536), *Sübülü'l-hüda ve'r-Raşad fî sireti Hayri'l-İbad* 1c. ; thk. Mustafa Abdülvahid vd. el-Meclisü'l-Ala li'-Şuuni'l-İslamiyye, Kahire, 1990.
- Sarıcık, Murat, *İslam Öncesi Dönem Cahiliye Kültürü*, Fakülte Kitabevi, Isparta, 2002.
- Sarıçam, İbrahim, *Hz. Muhammed ve Evrensel Mesajı*, 2014, DİB Yayınları.
- Seydişehrî, Mahmud Esad (V: 1336/1918), *İslam Tarihi = Tarih-i Din-i İslam: İslamiyet Öncesi Araplar Mekke Devri - Medine Devri*, haz. Ahmed Lütfî Kazancı, Osman Kazancı, Marifet Yayınları, İstanbul, 1995.
- Siddîkî, Muhammed Yasin Mazhar, *el-Hücûmatü'l-Muarizati ala't-tarihi'l-İslâmî*, Çev: Semîr Abdulhamîd İbrahim, Dârü'l-Sahve lin'Neşr, [y.y.], 1988.
- Sırma, İhsan Süreyya, *Müslümanların Tarihi (Târih nedir- Peygamberler Târihi- Cahiliyye Dönemi)*, 5c., Beyan Yayınları, İstanbul, 2014.
- Söylemez, Mehmet Mahfuz, "Hz. Muhammed'in Hayatı", *Hz. Muhammed (SAV) ve Mesajı*, İslâmî İlimler Dergisi Yayınları, Çorum, 2014. .
- es-Süheyli, Ebû'l-Kâsım Abdurrahman b. Abdullah b. Ahmed Süheyli, (V: 581/1185), *er-Ravzü'l-Ünüf fî Şerhi's-Sireti'n-Nebeviyye li-İbn Hişâm*, 4c., thk. Abdullah Minşevî, Kahire, 2008.
- Şahin, M. Süreyya, "Cin", *DİA*, VIII, s. 8.
- Şulul, Kasım, *İlk Kaynaklara göre Hz. Peygamber Kronolojisi*, İnsan Yayınları, İstanbul, 2008.
- Taberi, Ebu Cafer İbn Cerir Muhammed b. Cerir b. Yezid (V: 310/923) *Tarihü't-Taberi : Tarihü'l-ümem ve'l-müluk*, 5c., Beyrut: Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1987.
- Taberî, Ebu Cafer İbn Cerir Muhammed b. Cerir b. Yezid (V: 310/923) *Tarihü't-Taberi : Tarihü'l-ümem ve'l-müluk ve Silatü Tarihü't-Taberi*, 11c., Haz. Ureyb b. Sa'd el-Kurtûbî, Dârü't-Türasi'l-Arabi, Beyrut, H.1387.
- Taberi, Ebu Cafer İbn Cerir Muhammed b. Cerir b. Yezid (V: 310/923), *Tarih-i Taberi tercemesi*, 3c.,tsh. Mehmet Eminoğlu, Konya, [t.y.].
- Tabersî, Ebû Ali Eminüddin Fazl b. Hasan b. Fazl Tabersi, *İ'lâmü'l-vera bia'lâmi'l-hüda* (V: 548/1153), thk. Ali Ekber Gaffari. Dârü'l-Ma'rife, Beyrut, 1979.
- Topaloğlu, Bekir, "Abdullah b. Abdulmuttalib", *DİA*, 1988, I, s.75
- Topaloğlu, Bekir, "Âmine", *DİA*, 1991, I, s. 63-64.

- Usta, İbrahim, *İslam Öncesi Arap Mitolojisi*, Ankara Okulu Yayınları, Ankara, 2015.
- Uyar, Gülgün, *Hz. Muhammed'in Risalet Öncesi Hayatına Dair Bazı Rivayet Farklılıklarının Tesbiti*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul, 1993.
- Ünsal, Fatıma, *Hasâis ve Delâil Edebiyatında Hz. Peygamber'e Atfedilen Hissî Mucizelerin Kur'an Çerçevesinde Değerlendirilmesi*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Çukurova Üniversitesi Sosyal Bilimleri Enstitüsü, Adana, 2012.
- Vatandaş, Celaleddin, *Hz. Muhammed'in Hayatı ve İslam Daveti: Mekke Dönemi*, Pınar Yayınları, İstanbul, 2007.
- Ya'kubî, Ahmed b. Ebî Ya'kûb b. Cafer b. Vehb ibn Vâzıh el-Ya'kubî (V: 292/905'ten sonra). *Tarihü'l-Ya'kubî.*, 2c., Dâru Sadır, Beyrut, 1431, 2010.
- Yeniçeri, Celal, *Hazreti Muhammed ve Yaşadığı Hayat: Peygamber, Devlet Başkanı, Aile Reisi*, Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Vakfı (İFAV), 2000.
- Yıldırım, Muhammed Emin, *Hazreti Peygamber'in "Sallallahu aleyhi ve sellem" Albümü*, Siyer yayınları, İstanbul, 2011.
- Yiğit, İsmail, "Mevâlî", *DİA*, XXIX, s. 424.
- ez-Zehebî, Şemseddin Muhammed b. Ahmed b. Osman (V: 748/1348), *Siyeru a'lâmi'n-Nübelâ : es-siretü'n-nebeviyye*, 23c., thk. Selâhaddin el-Müneccid, Dârü'l-Maârif, Kahire,[t.y.].
- ez-Zehebî, Şemseddin Muhammed b. Ahmed b. Osman (V: 748/1348), *Tarihü'l-İslâm ve vefeyatü'l-meşahir ve'l-a'lâm:el-megazi ve't-tercümeti'n-nebeviyye* , 17c., thk. Beşşar Avvad Ma'ruf, Darü'l-Garbi'l-İslami, Beyrut, 2003, II, s. 495.

